

SEMPOZYUM DİZİSİ

İmâm-ı Âzam
Ebû Hanîfe
ve
Düşünce Sistemi

[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

II

KUR'AN ARAŞTIRMALARI VAKFI
KURAV YAYINLARI

Kur'an Araştırmaları Vakfı

KURAV

İmâm-ı A'zam

Ebû Hanîfe

ve

Düşünce Sistemi

[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

16-19 Ekim 2003, Mudanya/BURSA

- II -

Editör

İbrahim HATİBOĞLU

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	140895
Tas. No:	297.64 İMAMVA

KURAV YAYINLARI
BURSA 2005

EBÛ HANİFE'NİN İMÂN TANIMININ ELEŞTİRİSİ

Doç.Dr. İlhami GÜLER

AÜ İlahiyat Fakültesi

Ebû Hanîfe imânı, *tasdik*, *marifet*, *yakîn*, *ikrâr* ve *islâm* olarak tanımlar. Bunların hepsi birbirlerinden farklı lafızlar olmalarına rağmen, manaları birdir ve müradiftir. İman, Allah'a, Resûlüne ve onun Allah'tan getirdiği her şeye (Kur'ân'a), detayına girmeksizin bütün olarak kesin inanmaktır. Sıradan mü'minlerin imanı ile meleklerin ve peygamberlerin imanı aynı derecededir ve eşittir. İman artmaz ve eksilmez. İmanın artması, ancak küfrün azalmasıyla; eksilmesi de küfrün artmasıyla olur. Meleklerin ve peygamberlerin sıradan insanlardan Allah'a daha fazla itaat etmeleri, onların üstün ve ayrı tabiatla yaratılmış olmalarından kaynaklanır. İman ayırdır, amel ayırdır. Mü'minler imanda eşittirler, fakat amelde birbirinden farklıdırlar. Büyük günah işleyen insanlar, mü'mindirler. Ahiret'te cezalandırılıp cezalandırılmayacakları ise, Allah'a kalmıştır.¹

Bu görüşler, Mürcie'nin çoğunluğunun görüşleridir. Fakat, Mürcie'den Ebû Hüseyin es-Salihî, iman tanımına, "Allah"ı saygıyla boyun eğme ve itaati (*hudû*), O'na karşı büyüklenmeyi terk etmeyi ve ona muhabbet duymayı da katmaktadır. Yine Mürcie'nin ileri gelenlerinden Ebû Şimr, Yunus ve Gaylan, imana, saygıyla boyun eğme ve muhabbeti; Muhammed b. Şebib, hudû ve istikbar'ın terkedilmesini eklemektedir.²

Hâricîler Mutezile ve Hadis Ehlinin, ameli imandan ayırmayan görüşlerine³ karşılık olarak, genelde Mürcie'nin ve özelde Ebû Hanîfe'nin bu iki unsuru birbirinden ayırmaları doğrudur. Bu görüş, hem etimolojik, hem de Kur'ân'da semantik olarak

1 Ebû Hanîfe, 'el-Âlim ve'l-müteallim', *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul 1981, s. 17 vd.; 'Ebû Hanîfe'nin Vasiyeti', s. 73 vd.; Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Wiesbaden 1980, s. 132 vd.

2 Eş'ârî, *Makâlât*, s. 13.

3 Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, Dimaşk 1993, II, 798, Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf fi İlmî'l-keîlâm*, Beyrut, ts. S. 384.

savunulabilir. Fakat Ebû Hanîfe'nin iman tanımı, Kur'ân'ı göz önünde tutarsak, yanlıştır.

Ebû Hanîfe'nin tanımının merkezî kavramını "*tasdik*" oluşturmaktadır. *Tasdik*, lügatte bir öneriyi, sözü, haberi ve hükmü kesin olarak kabul etmektir. Zıddı, yalanlama, kabul etmeme ve reddetmedir.⁴ Tanımdaki "*marîfet*" ve "*yakîn*" kavramları, bu içeriği desteklemektedir. Tanımda bir de "*islâm*" kelimesi bulunmaktadır. Bedevilerin "iman ettik" iddialarını düzeltirken, Kur'ân'ın önerdiği: "*Külû eslemnâ* –*teslîm olduk deyin*- (43/14) ifadesi, tam da bu anlamda "*tasdik ettik*" demektir. Tasdik kavramının tasdik edilen önerileri, fiilî hayatta uygulama ve icra etmeyi de içerdiği iddiası⁵ doğru değildir. Bu içerik, aynı kökten üretilen "*sıdk*" sıfatında bulunmaktadır. "*Tasdik*" kelimesinin mastarında, "*amelî pratik*" anlamı bulunmamaktadır.⁶

Dinî anlamda tasdik, *inad*, *cehl*, *istikbar*, *gaflet*, *tereddüt* ve *şüpheli*yi aşarak, *ilim*, *irade* ve *boyun eğmeye* dayanılarak gerçekleştirildiği için bir değerdir ve tasdik sahibi övülür. Tasdik, ağırlıklı olarak zihnî, akfî, mantıkî ve soyut bir süreçtir. Bu içeriği inanç veya itikat kavramlarıyla karşılayabiliriz.

İnanılan şeylere (örn. Allah, peygamber, ahiret) karşı inananda muhabbet, saygıyla boyun eğme ve itaat etme hissi, huşû, tazîm, korku, istiğnâ ve istikbâr'ı terk etme, hayâ vs. gibi duygusal değerlik yaşantıları veya kalb fiilleri oluşuyorsa, işte bu sürece "iman" demek daha doğru olur. Bu anlamda iman zorunlu olarak amel doğurur ve iman, inanç ile amel arasında bir yerdedir. İman artar ve eksilir. Bu anlamda iman edinilecek bir şeydir. Bir cehdi gerektirir. Sahabeden Muaz b. Cebel'in, arkadaşlarına: "Bizimle beraber oturun, bir saat iman edelim" sözü bu gerçeği ifade eder.⁷ Clark'a göre bir inancın iman haline gelebilmesi için başlıca altı etken gerekir. Bunlar:

- 1- İçinde bireyin sevgi ve sağlıklı dinî etkilerle kuşatıldığı normal bir aile tecrübesi
- 2- Örnek şahsiyetlerin telkinleri
- 3- Dinî eğitim kurumları
- 4- Mistik tecrübe ve ihtida
- 5- Dıştan gelen sarsıntı ve kriz (felâketler, acılar, ızdıraplar)
- 6- Kişinin kendi kasdî davranışları ve faaliyetleri⁸

Ebû Hanîfe'nin, imanı; Allah'ı, Peygamberi ve vahyi (Kur'ân) bütün olarak (*ffl-cümleti düne't-tefsîr*) tasdik olarak görmesi ve imanın parçalanamayacağını, eksilip

4 İbn. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1955, 10/s. 193.

5 Özcan, Doç.Dr. Hanefî, *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul 1992, s. 72.

6 İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, X, 193.

7 İbn Teymiyye, *el-İmân*, Kahire, ts., s. 167.

8 Clark, Walter Houston, 'İman Problemi' (Çev. Ali Rıza Aydın), http://www.dinbilimleri.com/dergi/3/iman_problemi.htm, s. 8.

artmayacağını ve bütün mü'minlerin orada eşit olduklarını iddia etmesi,⁹ onun, imanı tümel(külli) bir kategori olarak anlamasından kaynaklanmaktadır. Ona göre, bir insan, –Kur'ân'da geçtiği için- domuzun haram olduğuna inandığı halde, bu “domuz” kelimesinin bilinen domuza taallük edip etmediğinden şüphelense, o, mü'mindir. Yine Kabe'ye haccın farz olduğuna inandığı hâlde, Kabe, kelimesinin Mekke'deki mevcut küp yapıya delâlet edip etmediğinden şüphelense, o, mü'mindir. Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inandığı halde, Muhammed'in 571'de doğan Abdullah'ın oğlu Muhammed olup olmadığını bilmeseyse, o yine de, mü'mindir.¹⁰ Dikkat edilirse burada içerikten (gösterilenden) ziyade, kavrama (gösterene) inanılmaktadır.

Görüldüğü gibi böyle bir tümel kesin inanç aktı, yukarıda saydığımız “*Kalp filleri*”nin (*Duygusal değerlik yaşantıları*) hiçbirini gerçekleştiremez. Çünkü bu filler, ancak tekil içerikli, bölünebilir iman nesnelere karşı az-çok, zayıf-kuvvetli ve eksik-fazla olarak yaşanacak varoluşsal süreçlerdir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin, imanı, “*tasdik*” olarak tanımlaması, ancak inanç olabilir. “İnanç (*Belief*), daha çok, statik bir terimdir ve inanılan obje ya da öneriye karşı güçlü, pozitif duygusal tutumu ihtiva etmez. Benim üzerimde fazlaca etkisi olmadan veya herhangi bir şeyi bana yaptırmadan ben, Grönland adasının varlığına yahut yarın yağmur yağacağına inanabilirim. Bu, uyarıcı tepki sözleri düzeyinde Allah'a iman ile ilgili bir durumdur. Daha zengin olsa da, entelektüel kavrayış düzeyindeki dinsel inançlar da bu kategoride yer alır, fakat bu düzeydeki inanç daha çok zihni aktivite ihtiyacını harekete geçirebilmesi bir istisna teşkil eder.”¹¹ “Ne entelektüel düzeye getirilen dinî inanç ne de bir çeşit psikolojik coşkunluktan yoksun erdemli hareketlerin mekanik bir icrası, *iman* ile aynı şeydir.”¹²

Diğer taraftan “iman (*faith*), çok daha, dinamik bir terimdir. O, sıcak hatta tutkulu bir bağlılığı doğurur. Sonuç olarak kimi eylemleri yapmaya teşvik eder. *Allah'a iman* tabiri, sadece kelimelerle ifade edilmiş bir Allah inancını akla getirmez, ayrıca o, inanan kişinin sorumluluklarını ifade eden bir sadakati de akla getirir.”¹³ İmân'ın bu içeriğini Kur'ân'dan takip etmek mümkündür.

Hucûrât süresindeki “*Amennâ*” ve “*Eslamnâ*” ifadelerine dayanarak, Kur'ân'ın da *iman* ile *inancı* birbirinden ayırdığını söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Hanîfe de, tanımında ‘islâm’ kavramına yer vermiş ve bunu, *marifet* ve *tasdik* kavramlarıyla müradif olarak görmüştür. Yalnız, âyetteki kullanım da¹⁴ Ebû Hanîfe'nin kullanımı da dinî içerikle yüklenmiş “*İslâm*” değil; *teslim olma*, *kabul etme* ve *tasdik* anlamındadır.

9 Eş'arî, *Makâlât*, s. 138, Ebû Hanîfe, ‘el-Âlim ve'l-müteallim’, s. 18.

10 Eş'arî, *a.g.e.*, s. 139.

11 Clark, ‘İman Problemi’, s. 5

12 Clark, *a.g.e.*, s. 13

13 Clark, *a.g.e.*, s. 5

14 Taberî, İbn Ceîrî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1988, IV, 80; Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, İstanbul 1979, s. 393.

Kur'ân'da salih amel, imana sıkı sıkıya bağlanmıştır. "İman edenler ve salih amel işleyenler" şeklinde yüzlerce tekrar eden ifade, iman ve salih amelin iki ayrı şey, fakat ikinci birinciye sıkıca raptedilmiş ve birincinin zorunlu sonucu olduğunu gösterir. Kur'ân'a göre kalp fiilleri ve bunların zorunlu sonucu olan salih ameli olanlar, gerçek (*hakkan*) mü'minlerdir. "İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer; ve kendilerine her ne zaman onun âyetleri okunsa, imanlarını artırır ve Rablerine güven beslerler. Onlar, namazlarında devamlı ve kararlıdır; kendilerine rızık olarak bahsettiğimiz şeylerden başkalarının yararına harcarlar; işte böyleleri gerçekten inananlardır..." (el-Enfâl 8/2-4). "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları bile olsa, Allah'a ve elçisine karşı gelenlere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah böylelerinin kalbinde imanın olacağını hükme bağlamış ve katından bir güç ile bunları desteklemiştir." (Mücadele 58/22). "Gerçekte mü'minler Allah'a ve Resûlüne iman edenler, sonra bütün şüphelerden uzak duranlar ve Allah yolunda malları ve canları ile cihat edenlerdir. İşte bunlar, doğru olanlar (sözlerinde duranlar)dır." (Hucûrât 49/15)

Özetle, Kur'ân'da imanın geçtiği her yerde mutlaka amelden bahsedilir. Ve aralarında sebep-sonuç ilişkisi tarzında kopmaz bir bağ vardır. İman ile amel arasındaki ilişki, nesne ile gölgesi veya ateş ile duman arasındaki ilişkiye benzer. İnancı imana dönüşmemiş insanlar, meyve verme kabiliyeti olmayan ağaca, tatsız, kokusuz, besin değeri olmayan ota benzerler. İnancı imana dönüştüremediği için salih amel yerine büyük günah işleyenlere Kur'ân'da bir sıfat yoktur. Bunlara iki arada bir derede kaldıkları için "sıfatsızlar" denebilir. Mutezile, bu konuma *el-menzile beyne'l-menziletayn* demişti. Yalnız ahiretteki konumlarını "cehennemlik" olarak nitelemişti. Bu konuda Mürchie ve Ebû Hanîfe'nin görüşü daha doğrudur.